

УДК 81'42+32+801.8

С. В. Лазаренко, А. І. Ротар

ВИДИ ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНОСТІ В СУЧАСНОМУ ПОЛІТИЧНОМУ ДИСКУРСІ (на матеріалі політичних звернень)

Стаття присвячена видам і підвидам інтертекстуальності, що функціонують у виступах політиків і політичних діячів. З'ясована сутність поняття «інтертекстуальність», встановлена типологія підвидів міжтекстових взаємодій. На прикладах проаналізовані підвиди метатекстуальності, як інтертекст-переказ і варіації на тему предтексту.

Отже, інституціональний дискурс моделює інтереси суспільства, тобто він формується авторами і «споживачами», а основними тенденціями інтертекстуального підходу є акцент на створення будь-якого тексту із уривків виступів політичних діячів, зменшення ролі автора та збільшення ролі незалежних від його волі міжтекстових взаємодій.

Ключові слова: політичний дискурс, інтертекстуальність.

В статье рассматриваются виды и подвиды интертекстуальности, функционирующие у политиков и политических деятелей. Выяснена сущность понятия «интертекстуальность», установлена типология подвидов межтекстовых взаимодействий. На примерах проанализированы подвиды метатекстуальности, как интертекст — перевод и вариации на тему предтекст.

Итак, институциональный дискурс моделирует интересы общества, то есть он формируется авторами и «потребителями». а основными тенденциями интертекстуального подхода является акцент на создание лобного текста с отрывков выступлений политических деятелей, уменьшение роли автора и увеличение роли независимых от его воли межтекстовых взаимодействий.

Ключевые слова: политический дискурс, интертекстуальность.

In the focus of the article there are types and subtypes of intertextuality which are at work in the politicians' and political leaders' speeches. The essence of the concept "intertextuality" is being determined, the typology of the intertextual relationship subtypes is being established. Such subtypes of metatextual-

ity as the intertext-retelling and the variations on the pre-text topic are being studied.

Thus, the institutional discourse predetermines the society's needs, that is it's being constructed by the authors and "the customers" while the main tendencies in the intertextual approach can be defined as the priority of a text creation on the basis of the extracts from political leaders' speeches, the understatement of the author's influence and the overstatement of the intertextual relationship effect.

Key words: *political discourse, intertextuality, intertextual relationship.*

Теорія інтертекстуальності виникла у другій половині ХХ століття як одне з ключових питань міждисциплінарної теорії тексту, що поєднує дані багатьох інших наук, зокрема лінгвістики тексту, семіотики, текстології, риторики, психолінгвістики, герменевтики, поезики тощо. Засновник цієї теорії — французький семіолог і літературознавець Ю. Кристева — стверджує: “Будь-який текст побудований як мозаїка цитат, є продуктом всмоктування та трансформації якогонебудь іншого тексту” [1, с. 429]. Отже, текст реалізує множинність міжтекстових (інтертекстуальних) зв'язків.

Теорія інтертекстуальності активно розроблена в літературознавстві та семіотиці (М. Бахтін, Ю. Лотман, Ю. Кристева, Р. Барт, Ж. Жетт, Р. Лахманн, Ж. Деррида, І. Лльїн, Т. Винокур тощо). Лінгвістичні дослідження в цій галузі пов'язані переважно з аналізом художнього дискурсу (І. Смірнов, Н. Фадеева, І. Арнольд, Н. Кузьміна, К. Сидоренко, Ю. Солодуб, Ю. Степанов, М. Гаспаров), наукового дискурсу (К. Даїрова, О. Михайлова, В. Чернявська, О. Баженова) і дискурсу ЗМІ (О. Земська, С. Сметаніна).

Сучасний політичний дискурс також містить інтертекстуальні зв'язки. Адже, як зазначає один із дослідників політичної комунікації А. Чудінов, “Сучасний політичний текст часто побудований і сприймається як своєрідний діалог з іншими текстами: автор розвиває та деталізує ідеї, що були висловлені раніше, дає власну інтерпретацію фактів, акцентує власну позицію. Такий текст є насиченим безліччю імпліцитних та експліцитних цитат, ремінісценцій, алюзій, прецедентних метафор; його повне сприйняття можливо лише в дискурсі, з використанням безлічі фонових знань з різних галузей культури” [2, с. 91].

Незважаючи на те, що в сучасних наукових розвідках засвідчений факт існування інтертекстуальних зв'язків у політичному дискурсі

(А. Баранов, М. Бахтін, Р. Барт, Д. Гудков, В. Красних, Ю. Кристева, Н. Кузьміна, С. Сметаніна, А. Чудінов, Т. Марченко, О. Спіридовський), комплексного дослідження інтертекстуальних зв'язків у зазначеному типі дискурсу в україністиці немає. Це обумовлює необхідність комплексного дослідження політичного дискурсу в аспекті теорії інтертекстуальності.

Актуальність дослідження обумовлена потребою комплексного вивчення інтертекстуальних зв'язків сучасного українського політичного дискурсу. **Мета** — виявити та класифікувати основні види інтертекстуальності, що функціонують у сучасному українському політичному дискурсі, зокрема в зверненнях українських політиків і політичних діячів. **Предметом** вивчення є інтертекстуальні зв'язки в сучасному українському політичному дискурсі. **Матеріалом** слугували звернення та виступи українських політиків і політичних діячів 2004–2005 рр. та 2013–2014 рр. Вибір матеріалу обумовлений екстралінгвістичними факторами, а саме бурхливими змінами в політичному, економічному, культурному житті країни, що знайшло відображення в політичному дискурсі.

Найзагальніші класифікації інтертекстуальних відношень представлені в дослідженнях П. Торопа та Ж. Женетта. Свої класифікації, що засновані на різних комбінаціях ознак міжтекстової взаємодії, пропонують Н. Фадеєва, І. Арнольд, І. Толочин, К. Іванова, О. Михайлова, Б. Отт (Brian Ott), К. Уолтер (Cameron Walter). У нашому дослідженні ми послуговуємося класифікацією Н. Фадеєвої, що заснована на одночасному врахуванні різних критеріїв розмежування міжтекстової взаємодії і, на нашу думку, є найбільш повною та детальною. Як зауважує сама автор: “В основі нашої класифікації основні класи інтертекстуальних відношень, що виокремив Женетт, а принципи, що запропонував Тороп (виокремлення способів і рівнів примикання), стають точкою відліку для таких категорій, як атрибутивність — неатрибутивність, запозичення тексту або його частини, явний чи прихований характер атрибуції, спосіб та обсяг представлення початкового тексту в тексті-реципієнті” [3, с. 121]. Крім того, класифікація Н. Фадеєвої враховує розмежування конструктивної та реконструктивної контекстуальності, що розробив І. Смірнов.

У своїй класифікації Н. Фадеєва виокремлює такі види та підвиди міжтекстової взаємодії:

I. *Власне інтертекстуальність*, що утворює конструкції “текст у тексті”: 1) цитати (цитати з атрибуцією (цитати з атрибуцією та точним відтворенням зразка; цитати з атрибуцією, але неточним відтворенням зразка; атрибутивні перекладні цитати), цитати без атрибуції); 2) алюзії (атрибутивні та неатрибутивні); 3) центонні тексти.

II. *Паратекстуальність*, або відношення тексту до свого заголовку, епіграфу, післямови: 1) цитати-заголовки; 2) епіграф.

III. *Метатекстуальність* як переказ і посилання-коментування на передтексте: 1) інтертекст-переказ; 2) варіації на тему передтексту; 3) дописування “чужого” тексту; 4) мовна гра з передтекстами.

IV. *Гіпертекстуальність* як осміювання або пародіювання одним текстом іншого.

V. *Архітекстуальність* як жанровий зв’язок текстів.

VI. *Інші моделі та випадки інтертекстуальності*: 1) інтертекст як троп або стилістична фігура; 2) інтермедіальні тропи та стилістичні фігури; 3) позичення прийому.

VII. *Поетична парадигма*. Аналіз сучасного політичного дискурсу дозволяє констатувати, що досить активно в сучасному політичному дискурсі функціонують усі підвиди власне інтертекстуальності. Найчастотнішими є цитати. *Господь почув святу Шевченкову молитву: “І всім нам вкупі на землі Єдиномисліє подай і братолюбіє пошли”* (В. Ющенко), *Як писав Василь Симоненко: “Україно... Хай мовчать Америки й Росії, коли я з тобою говорю!”* (Л. Кравчук) — атрибутивні цитати з точним відтворенням зразка; *Як казав Шевченко, “І буде суд, і буде кара... — хай про це пам’ятають звірі з Печерських пагорбів* (О. Тягнибок) — атрибутивна цитата, але з неточним відтворенням зразка; *Але, як казав великий Блез Паскаль, “існує достатньо світла для тих, хто хоче бачити, і достатньо темряви для тих, хто не хоче”* (І. Сукач) — атрибутивна перекладна цитата; *Тільки разом! Борітеся — поборете!* (Й. Зісельс) — цитата без атрибуції, *Зі свого боку я з якнайбільшим розумінням і прихильністю буду ставитися до потреб і прагнень людей, враховуючи ті помилки, які бувають у кожній владі, бо ж помилок не припускається лише той, хто нічого не робить* (В. Янукович) — перекладна цитата без атрибуції. Досить продуктивно в сучасному українському політичному дискурсі функціонують й алюзії. Зауважимо, що в дослідженні ми послуговуємося широким підходом до розуміння природи алюзії й услід за М. Воробйовою визначаємо алюзію як “натяк на

відомий історичний, легендарний або побутовий факт, який створює узагальнений підтекст; відсилання у тексті до інших подій, як правило, відомих людям з досвіду, з фонових знань” [Воробйова М. В. Алюзії на британську систему освіти в оригіналі та перекладі роману Дж. К. Роулінг “Гаррі Поттер і філософський камінь” // *In Statu Nascendi: Збірка наукових статей студентів.* — Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна. — 2005. — Вип. 6. — С. 38]. У сучасному українському політичному дискурсі здебільшого функціонують історичні алюзії. *Бо саме американці і Європа, використовуючи спецфонди, робили все для формування “п’ятої колони” в Україні* (П. Симоненко); *Хтось думав, що, воюючи проти прем’єр-міністра, відкривають дорогу до влади. Але насправді вийшла піррова перемога!* (Ю. Тимошенко); *Так звана “опозиція”, її фюрери, зважаючи на те, що традиційні страшилки, які спрацьовували протягом двох місяців, уже не спрацьовують, почали оновлювати арсенал страшилок* (П. Цибенко). Щодо функціонування в сучасному українському політичному дискурсі центонних текстів, то необхідно зупинитися на підході до визначення поняття “політичний дискурс”. Можна виокремити вузький і широкий підхід до його розуміння. Вузького підходу до розуміння природи політичного дискурсу дотримується Т. Ван Дейк, який вважає, що політичний дискурс — це клас жанрів, обмежений соціальною сферою, а саме політикою. Урядові обговорення, парламентські дебати, партійні програми, мовлення політиків — це ті жанри, що належать сфері політики. Політичний дискурс — це дискурс політиків. Обмежуючи політичний дискурс професійними ознаками, діяльністю політиків, учений зауважує, що політичний дискурс є формою інституціонального дискурсу, тобто дискурсами політиків є ті дискурси, що продукують у такому інституціональному навколишньому середовищі, як засідання уряду, сесія парламенту, з’їзд політичної партії. Отже, дискурс є політичним, коли він супроводжує політичний акт у політичному середовищі [4]. Широкого підходу до розуміння політичного дискурсу дотримується О. Шейгал, яка до політичних дискурсів уналежнює “будь-які мовленнєві утворення, суб’єкт, адресат або зміст яких належать до сфери політики” [5, с. 23]; а також А. Баранов, який визначає політичний дискурс як “сукупність дискурсивних практик, що ідентифікують учасників політичного дискурсу або формують конкретну тематику політичної комунікації” [6, с. 246]; або в іншій науковій розвідці: політичний дискурс — це су-

купність “усіх мовленнєвих актів, що використовують у політичних дискусіях, а також правил публічної політики, що освячені традицією та перевірені досвідом” [7, с. 6]. Аналіз матеріалу дозволяє констатувати, що в сучасному українському політичному дискурсі при вузькому розумінні його природи центонні тексти функціонують украй рідко, проте все ж таки їх функціонування можна засвідчити. Наприклад, лист-звернення ЛМГО “Союз Українок” до народу закінчується центонним текстом, до складу якого входять уривки з поезій Т. Шевченка “О люди! люди небораки!..” та Марія: *Чи буде суд! Чи буде кара!/ Царям, царятам на землі?/ Чи буде правда меж людьми?/ Повинна быть, бо сонце стане/ І осквернену землю спалить./ Все упованіє моє/ На тебе, мати, возлагаю./ Святая сило всіх святих./ Пренепорочная, благая!/ Молюся, плачу і ридаю:/ Воззри, пречистая, на їх,/ Отих окрадених, сліпих.* При широкому підході до визначення політичного дискурсу в сучасному українському політичному дискурсі фіксуємо більш активне функціонування центонних текстів. Яскравим прикладом є звернення до народу А. Скакодуба, в якому він описує Україну 21 століття після подій, що сталися на Майдані в січні 2014 р. Текст складено з уривків з поезій Т. Шевченка “О люди! Люди небораки!..”, “Хоча лежачого й не б’ють...”, Саул, Ликері, Осія. Глава XIV, Подражаніє Іезекіїлю, “Мій боже милий, знову лихо!...” Подражаніє 11 Псалму, Юродивий, “Якби ви знали, паничі.....” “Заросли шляхи теренами...”, “Дурні та гордії ми люди...”, “І виріс я на чужині...”, І мертвим, і живим, і ненародженим землякам моїм в Україні і не в Україні моє дружніє посланіє, Розрита могила. *Світе тихий, краю милий./ Моя Україно,/ За що тебе сплюндровано,/ За що, мамо, гинеш?/ Нащо здалися вам царі?/ Нащо здалися вам псарі?/ Ви ж таки люди, не собаки!/ Чи буде суд! Чи буде кара!/ Царям, царятам на землі?/ Чи буде правда меж людьми?/ Повинна быть, бо сонце стане/ І осквернену землю спалить./ Ми в раї пекло розвели./ А в Тебе другого благаєм,/ Дурні та гордії ми люди/ На всіх шляхах, по всій усяді,/ У тім хорошому селі./ Чорніше чорної землі/ Блукають люди, повсихали/ Прокляту ниву, проросла/ Колочим терном. Горе! Горе!/ Гірше ляха свої діти/ Її розпинають./ Заміс [т]ь пива праведную/ Кров із ребер точать.../ Обніміться ж брати мої./ Молю вас, благаю!*

У сучасному українському політичному дискурсі функціонують також такі підвиди метатекстуальності, як інтертекст-переказ і варіації на тему передтексту. Наприклад: *Зараз у нас щось відбувається*

навпаки. Стоять палатки — немає людей. Мені це нагадує, вибачте, той хороший єврейський анекдот, в якому говориться: “Господин секретар, чи товариш секретар, ваше указание выполнено, за два дня создан колхоз тчк шлите колхозников” (В. Ющенко) — основну думку свого виступу В. Ющенко акцентує переказом загальновідомого анекдоту, що також слугує яскравою ілюстрацією його позиції щодо подій, що відбувалися на Майдані в 2006 році. Ви казали, що ми подолаємо всі труднощі на шляху розбудови нашої держави. Нашої, саме нашої. То зробіть усе від вас залежне, щоби цими “труднощами” не стали ви, Партія регіонів чи міліція (А. Дмитрієв) — автор у зверненні до В. Януковича обіграє основні ідеї, викладені у його виступі; тобто, беручи за основу слова президента, автор, полемізуючи з ним, створює власний текст.

Аналіз сучасного українського політичного дискурсу засвідчує також вживання в ньому й інших моделей і випадків інтертекстуальності. Наприклад, Будемо менше дихати, чи вдіємо як Чіполіно? (Є. Захаров), Фактично, саміт, який повинен був бути якоюсь підсумковою віхою, став лише констатацією факту того, що, власне, переговори “щодо сенсів” закінчено. Залишилися тільки питання політичного характеру, які сьогоднішня влада не просто не в змозі вирішити, а не хоче вирішувати принципово і демонстративно. Загалом — ні туди і ні сюди. Приблизно як Вінні-Пух, який застряг у кролика в нірці (К. Ляпіна) — інтертекст як троп; Парламент не повинен бути “фабрикою проблем” (В. Ющенко), Принцип: “А Баба Яга против” — это не наш принцип (Н. Шуфрич) — інтермедіальний троп.

Підсумовуючи вищевикладене, зазначимо, що в сучасному українському політичному дискурсі (у широкому розумінні цього поняття) інтертекстуальні елементи функціонують досить активно; застосовуючи класифікацію Н. Фатеевої, виокремлюємо такі найпоширеніші види та підвиди інтертекстуальності: власне інтертекстуальність (цитати з атрибуцією та без атрибуції, перекладні цитати, цитати з тотожним відтворенням першоджерела та не з тотожним відтворенням; альянції (здебільшого історичні); центонні тексти; метатекстуальність (інтертекст-переказ та інтерпретації на тему передтексту); Констатуємо, що запропоноване дослідження не є вичерпним. Перспективи подальшого наукового пошуку полягають в аналізі інших жанрів українського політичного дискурсу в аспекті функціонування в них інтертекстуальних елементів, а саме: виявленні та класифікації видів

інтертекстуальності у різних жанрах сучасного політичного дискурсу, встановленні джерел походження інтертекстуальних елементів, способів їх трансформації, функціонально-стилістичного навантаження тощо.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Кристева Ю. Бахтин М. М., слово, диалог и роман // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму / Пер. с франц., сост., вступ. ст. Г. К. Косикова. — М.: ИГППрогресс, 2000. — С. 427–457.
2. Современная политическая коммуникация: Учебное пособие / Отв. ред. А. П. Чудинов; Урал. гос. пед. ун-т. — Екатеринбург, 2009. — 292 с.
3. Фатеева Н. А. Контрапункт интертекстуальности, или Интертекст в мире текстов. — М., 2000. — 280 с.
4. Van Dijk, T. A. What is political discourse analysis? // Political linguistics; ed. Jan Blommaert, Chris Bulcaen. — Amsterdam, 1998. — 279 p.
5. Шейгал Е. Семиотика политического дискурса. — М.: Гнозис, 2004. — 324 с.
6. Баранов А. Н. Введение в прикладную лингвистику. — М.: УРСС Эдиториал, 2001. — 360 с.
7. Баранов А. Н., Казакевич Е. Г. Парламентские дебаты: традиции и новации. М.: Знание, 1991. — 63 с.
8. Воробйова М. В. Алюзії на британську систему освіти в оригіналі та перекладі роману Дж. К. Роулінг “Гаррі Поттер і філософський камінь” // In Statu Nascendi: Збірка наукових статей студентів. — Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна. — 2005. — Вип. 6. — С. 5–10.